

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

1. Հայաստանի Պատմութիւն. — 2. Հայ
Թարգմանիչները՝ Բիւզանդիոնի մէջ. — 3.
Հուսարբեր (Գ. և Գ. Տարբ.). — 4. Դասա-
գիրք Բնական պատմութեան. — 5. Մագի-
սականութիւն և Որհնագրութիւն:

Նորոյթ մը սկսաւ դառնալ, — երկու հոգեւոր
գրքոյկ մը գրել, — մանաւանդ երբ խօսքը ազ-
գային պատմութեան շուրջն է:

Ու աւելի բնական է կարծել որ այս բախտին
հանդիպած գրքեր առաւելութիւն մը պիտի ու-
նենան, և, ոչ մէկ այլաման պիտի մնայ անոնց
կատարելութեան մասին: Բայց ոչ, այնպէս չէ:
Անա ապացոյց մը՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒ-
ԹԻՒՆ»ը գործի: Խան-Ազատի և Գ. Վարդանեան
հրատարակեցին:

Այս դասագիրքը՝ ամենաօգտակար աշակեր-
տաց, իսկ խմբագրողաց նկատմամբ արդիւնա-
կան աշխատութիւն մ'է. սակայն՝ ոչ անպայման
կատարելութեամբ օժտուած: Ու թէ՛ն զայն կազ-
մողները իրենք ալ գիտեն որ գրեթէ անկարելի
է՝ այս նիւթին վրայ կոկիկ և անթերի աշխա-
տութիւն մը կատարել, այնու հանդերձ եւ ա-
ւելորդ չեմ համարիր այս դասագիրքն մէջ գրու-
նուած աջ վիրաւորող ցցուէքը մատենադէր ընել:
Բայց որովհետեւ «Հայաստանի իրական պատ-
մութիւնը գրելը չափազանց դժուար գործ է» ար-
գարեւ, ես՝ ոչ այնքան խստապահանջ պիտի
ըլլամ՝ այս նոր հատորիկի մասին, և ոչ այնքան
համարձակ՝ քննադատութեան մէջ, որքան այս
յարգելի Հեղինակները մեր նախորդ պատմա-
գրաց — Չամչանի և Պալասանեանի — նկատ-
մամբ:

Թողնենք Պալասանեանինը (իբրեւ դասագիրք),
սակայն Չամչանի «Պատմութիւն Հայոց»ը
խմբագրեցնելու (critiquer) համար, յետ հայ պատ-
մագրութեան ծագումէն մինչեւ այն օրերն ունե-
ցած վիճակը՝ իւր բոլոր պարագաներով՝ մտքի
մէջ ներկայացնելու, պէտք է նաեւ Չամչանի
Պատմութեան ծրագիրն եւս աչքի առջեւ պատ-
կերացնել: Միթէ Դասագիրք մը չինելու ծա-
ռայութիւն է՝ որ կամեցած է այդ պատկառելի
դէմքը մատուցանել իրեն հայրենեաց: Եւ միթէ
նուազ անստուգութիւններէ, հակասութիւններէ
շրջապատուած էր՝ քան խորեանցի մը, Բիւզանդ
մը, Ազգայնագետ մը. — ո՛րք կը մնան այսօ-
րուան պատմիչներ. — մանաւանդ թէ աւելի
շուարեցուցիչ անհիշողութիւններ կա-
յին՝ մանաւանդ ընտրութեան մասին: Պէտք
է համարտութիւնն ըսել:

Եթէ դիրքին չէ՝ անապատի կենդրոնում չէնք
մը կանգնել, ոչ իշ պակաս դժուարին է բա-
բելոնական թոխբոխ մը ապարանքի վերածել:
Անա այս վերջին դերը կատարած է Չամչանը:
— Ու այս տարածած պարբերութիւնի կազմ-
ցի՝ լրացնելու համար Արմանեան իրականը,
Անշատութեան պահանջը:

Դառնալով խօսքի վերնագրին, — և ան թէ
որոնք են Խ. Խան-Ազատի և Գ. Վարդանեանի
շարադրած Հայաստանի Պատմութեան տեսական
թերութիւնները, պահելով հանդերձ անոր դա-
սագիրք մ'ըլլալու նախասմանուած ուրու-
գիծը:

Առաջին «մասը» — (գործի գլուխ աւելի
ուղիղ պիտի բացատրէր) «Հին Հայաստանի եր-
կիրն ու ժողովուրդը» ընդհանուր վերնագրին
ներքեւ, — իւր հակիրճ ակնարկներով առաւ լաւ
է՝ իբրեւ հնէաօգութիւն, բայց ոչ իբրեւ ուղղակի
պատմութիւն: Ալ երկրորդ (II.) գլուխն է որ
խորհրդածութեանց դուռ կը բանայ: Այստեղ
առաջին անգամ թաղաւորի մը անունը կը լը-
սուի՝ «Մեծն Տիգրան»: — Ախտորոշիչ արարը:
— Ինչպէս կարելի է անտեսել մինչեւ Մեծն Տի-
գրան եղած բոլոր անունները, «աւելորդ տեղը
աշակերտներին միտքը ծանրաբեռնել» համարե-
լով անոնց յիշատակութիւնը:

Այո՛ անողորմ է դասադրելու մէջ երկրոր-
դական անուններ խնդրել, — այդ իսկ է գար-
գացնել դրութիւնը, — չբարդել, այո՛. բայց
մէջ թէ իսպառ չնչել:

Ասոր համապատասխան գործ մ'ըրած կ'ըլլայ
մէկը՝ եթէ բարձր տեղ մը շուտ ելնելու համար
ուզենայ տանգուրի մը յիսուն աստիճանները
մէկ քայլափոխով կատարել: Պարզ է անտեղու-
թիւնը: Ու այս բնթացքը բռնած են Խ. Խան-
ազատ և Գ. Վարդանեան իրենց գրութեան մէջ:
Բացի նաեւ ասիկց, նիւթերու բաժանուածներն ալ
իրարու հետ շատ համեմատութիւն չունին:

Գլխաւոր այս երկու կէտերը պէտք է անտե-
սել գրքիս յաջորդ տպագրութեան մէջ, որ ան-
շուշտ չի ուշանա:

Ներկայիս չկայ կովկասում Ազգային Պատ-
մութեան լաւագոյն մատենիկ մը որ կարենայ
միեւնոյն պաշտօնը կատարել:

Խաբաքանի ծնողք Կարաբի փութալ գնել այս
գիրքը «27 պատկերով և մի մեծ գունաւոր քա-
րտեղով» ըլլող բաժանու. դասընթացի և ժողո-
վըրդ. ընթերցան. համար:

2.

«ՀԱՅ ԹԱՐԳԱՐԱՆԻ ԶՆՆԵՐԸ ԲԻԻԶԱՆԴԻՆԻ
ՄԵՋ». — Աշխատանքի պատմական թատերա-
խաղ մը, «մէկ արարուածով, երեք կարճիկ տե-
սիւններու բաժնուած»:

Բարեգործութիւնը շարժողիկ ունենալով «ի
նպատակ խմբիտի կարմիր-խաչի արհեստանոցին»,
գրած է զայս — երգելիկի (vaudeville) մը հա-
մատուութեամբ — Գէորգ-Մեքրտիկ Ռոստոմոյի
Գիտութեան երկսեռ վարժարանի և մանկապար-
տէզի տնօրէնը:

Մեր խօսած բանաձեւին տակ՝ ընդհանրապէս
վեհաշունչ պատմութիւններ ճգնել երեւոյթ մը
կ'անուրն, այսու հանդերձ ըսելու մտածութիւն
մ'է. այս կերպով պիտի սովորի մանկան ջայ-
սօր եղած գաղափարները մեր սրբազան թարգ-
մանչաց շուրջ:

3.

Թիֆլիս, Օր. Ն. Աղանեսների տպարանէն՝ գրքերը դուրս կը վազեն ներկարութեան յատուկ արագութեամբ մը:

Տղայոց համար լոյս տեսած գրքերու մէջէն առանձին մատնանշելու արժանի է «Ղուսաբեր»։ ԼՈՒՍԱՐԵՐԻՆ արդէն իսկ գնահատուած է արժանապէս։ Առաջին հատորը — կամ «Առաջին տարին» — շուտով իր երրորդ տպագրութիւնն ալ ունեցաւ. նաեւ «Երկրորդ տարին» կու գայ անոր հասելու։ Ասոնց պիտի հետեւին յաջորդ տարիներն ալ, 1909ին տպուած։

Ղուսաբեր «Գ. Տարին» 160 էջ ունի. «Գ. Տարին»՝ 190։ Երկուքն ալ նոյն ուղղութեամբ. ոտանաւորին՝ արձակ մը կը յաջորդէ, արձալին՝ ոտանաւոր մը, ու այսպէս կարգաւ մինչեւ վերջ։ Իւրաքանչիւր շարադրութիւն ունի իրեն համապատասխան պատկերներ, — մագիսիս մը երախաներու մտքին։ Բայց նաեւ ուսեակի՝ և քանադէր մ'անգամ եթէ սխալմունքով ձեռքն առնէ գանոնը ու բանայ, սթափումի հանելի վայրկեաններ անցուցած պիտի ըլլայ։

Այս երկու հատորները կազմուած են — Ստ. Լիսիցեանի, Յովհ. Թումանեանի և Լ. Շանթի խնամքին տեղքով — ուսուսնայ հանրածանօթ գրիչներու ներդրով, որոնք ունին իրենց պարտութիւնը՝ լամբար, և բանաստեղծութիւնը՝ պաւտրոյգ, որ յաճախ պսպղուն ցոլթեր կը նստապայթեն՝ գեղեցիկ դպրութեանց։

4.

Յովհաննէս Գազանեանի «ՄԱԳՆԻՍԻԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ» և «ԳԵՆԶԱՐՅՈՒԹԻՒՆ» աւելի կը պարտու նակէ՝ քան ինչ որ անոր ամբողջ դիրքը կարծել կու տայ։

Վարդապետական է։ Դասեր ու խրատներ են որ կը տրուին անոր մէջ, մագիսիսականութեան, — այս հրաշագործ գիտութեան, այս նորաբոյս սուրբին — անուռով։

Մատենական կէտը կը գրաւեն հրահանգներ, զորս ընթերցողը հեշտեաւ պիտի զլուխ հանէ, երբ «հաստու կամեցողութեամբ մը գործի ձեռնարկէ»։ Մ'աջամբ՝ զարմանազորութեանց զըրոյցներ են՝ որ կը ներկայանան՝ իրենց ծիծաղկոտ վարդերով նկարէն, առանց փուշի։

Աստիկ Ոգնարդուրեան սխալի օրինակներէն համառօտ մը.

«Ոգնարդուրեան տարկորտրեանց մէջ նիւրակամացումի ամենին նշանաւոր և ծանօթ դիպելն է անգլիացի համարաւոր տարրարան Սըր Ուիլիամ Գրուքի պատւաւարը։ — Միտիումն (և ինչու ոչ՝ միջկուրպը) էր Միս Գուքը, տուրքը՝ ինկաւմայ աղյիկ մը որու մէջուց աճարդակցող ոգին փաղի փխիկ, կ'երևանար երբ Միս Գուքը դրանսի (!) մէջ կը գտնուէր, գեղեցիկ, խարտեայ մանկանարդ կնոջ մը կեպարանակը՝ վրէ, շատ անգամ նոյն իսկ կատարեայ շոյսի մէջ. և այս երևուոյր շարունակուած է ամբողջ երեք տարի։ Այս ուրուականը որ միայն անարդկային կատարեայ մարմին, գործարաններ և

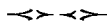
գգայարաններն ունէր, այլ նաև կը խօսակցէր, իր երկրային կիսաքէն մանրավպէր կը պատմէր և ինքզինք յօտարական տրամադրելի կ'ընէր ամեն փորձերու, մասնաւորապէս Արիիլի Գրուքի փորձերուն։ Փորձիկը կը կատարուէին համարաւոր գիտականին տակ մէջ, մետիոմը կը շոյուէր մետիոմական խցիկը ուր կը մնար քնացած վիճակի մէջ. ձեռն է որ տեղի կ'ունենար խորհրդաւոր մարմնացումը, և քիչ վերջ գալիս կենէն զորս կ'իջէր Քարի Գիլիկ ուրուականը զոր ամէն ոք կը տեսնէր և որուն լուսանկարը գանազան դիրքերով առած է Բրոքինսկոր»։ — (Բնագծուածքն՝ իմս է)։

Պէտք է համոզուիլ։ Ցարգելի հեղինակը անձնական փորձերէն ալ կը յիշէ։

«Երբեմն գրուած պատգամները (message) կ'ըլլան ոտանաւոր։ Մեր կատարած անհնական փորձերու միջոցին ժամանակ մը ունեցանք մէտիոմ մը՝ որ յանուն այս կամ այն ոգիին կը գրէր ոտանաւոր պատգամներ խցիկին փրակն, սերին թղուններով, իսկական անոր որ փրակն սերին շատ քիչ գիտէր։ Անկարելի էր չգար մտաւ տեսնելով թէ ինչպէս երկաւորէն սկսեալ բնատուր, միևնույն ուր կամ տասը ոտանաւորներ կը գրուէին ձիանայի արագութեամբ և այնպիսի՝ ճոխ յանգերով, որ մի որ և է վարժ քերթով միայն այդ յանգերի ձարեղու հաւար և մտաւ ըստոր կամ կէս ժամ խոկալու պէտք ունէր»։

ՄԵՆԱՍԻՐ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հ. Վ. ՀԱՌՈՒՆԻ. — Սահմանադրութիւնը և Բուրճայ մամուլը (խմբագրական) 1

ՀԱՅԿ. ՃԵՄԱՐԱՆ

Հ. Բ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ. — Երեք Թաղաւոր մուգերու վրայից 3

Ե. ԱՆՆՃԱՆ. — Կըրակապաշտութիւնը ընդհանրաց և Հայոց մէջ 18

ԳՐԱԿԱՆՔ

Ե. Գ. ՄԻՄԻՆ. — Մենիկ միջադրութիւնը փիլիսոփայական 21

ԼՈՒԻՃԻ ԲԱՐԴՆԻ. — Պատմութիւն 23

ԱՐՈՒՆ ԵՐԱԿԱՆ. — Բանաստեղծութիւն 28

Գ. ԹԵԼԼԱԼԵԱՆ. — Չուր 29

ՃԻՆՍՈՒՄԱԿԱՆ ԿՈՊԷ. — Երեք տարի և Երեք տարի 30

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

Հ. Բ. ԶՐԱԳԵԱՆ. — Գրիգոր Վանցեան 86

ՏՈՒՄ. Ն. ՏԱԿԱԿԱՆ. — Պատմական 88

Հ. Օ. ՃԵՄԱԼԻ. — Առողջապահական հարցը և Կենդանութիւն 41

ՄԵՆԱՍԻՐ. — Գրախօսական 47